

Література

1. Анисцына Н. Н. Инновационный научно-образовательный кластер как способ организации инновационной деятельности в вузе *Креативная экономика*. 2010. № 4 (40). С. 91–97.
2. Куценко Е. Феномен образовательного кластера. URL: <http://evgko.livejournal.com/5992.html>
3. Портер М. Конкуренция. М.: Вильямс, 2005. 608 с.
4. Сазонова А. Н. Образовательный кластер как инструмент организации магистерского образования *The Emissia.Offline Letters. Электронное научное издание (научно-педагогический интернет-журнал)*. URL: <http://www.emissia.org/offline/2015/2372.htm>
5. Старева А. М. Региональный социокультурный образовательный кластер как организационное условие решения проблемы оптимизации учебных заведений. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/17/statti/stareva.htm
6. Стенякова Н.Е., Груздова О.Г. Кластерная модель организации партнерства образовательных учреждений // *Интернет-журнал «Мир науки»*. 2017. Т. 5. № 5. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/56PDMN517.pdf> (доступ свободный). Загл. с экрана. Яз. рус., англ.
7. Чернишова Є.Р. Освітні кластери: регіональний аспект формування кадрового потенціалу навчальних закладів системи післядипломної педагогічної освіти. *Постметодика*. 2012. № 3(106). С. 36-45.

Організація партнерської взаємодії сім'ї і школи в контексті інклюзивної освіти

Ю. Д. Бойчук

Важливою умовою ефективної роботи загальноосвітньої школи у сфері розвитку інклюзивної культури, інклюзивної політики й освітньої практики є якісна побудова й управління всім процесом включення дитини з особливими освітніми потребами (далі – дитини з ООП) в загальноосвітнє середовище [4; 5]. В інклюзивній освіті батьки, з одного боку, є суб'єктами, що мають свої інтереси, позицію, і що виконують визначені функції, а з іншої – об'єктами психолого-педагогічного і соціального супроводу. В інклюзивному освітньому просторі група батьків неоднорідна. Є приклади, коли батьки, батьківська ініціатива виступають потужним чинником, що впливає на ефективність інклюзивної освіти і психологічний комфорт усіх учасників освітнього простору. Є протилежні приклади, коли байдужість батьків до навчання та виховання власної дитини або небажання батьків проявляти активність гальмують успішне включення дитини з ООП в загальноосвітній процес.

Сучасна практика свідчить, що педагоги й адміністрація шкіл, які прийняли ідею інклюзії, гостро потребують допомоги побудови ефективної взаємодії школи і сім'ї, де центральною фігурою є дитина, її освітні потреби. Усе це визначає необхідність розробки навчально-методичного забезпечення, що дозволяє педагогові ефективно взаємодіяти з батьками нестандартного учня в умовах освітньої інклюзії [3].

Можна виділити декілька сучасних провідних моделей організації соціальної взаємодії сім'ї і школи: інформаційно консультативну модель; модель різнорівневої взаємодії; модель партнерських стосунків; модель мережевої взаємодії; координаційну модель. У контексті інклюзивної освіти модель партнерських стосунків якнайповніше відповідає специфіці інклюзивної практики. Ця модель розглядає партнерство школи і сім'ї як діловий союз, організований на основі чіткого договору між сторонами у створенні необхідних оптимальних умов для особистісного розвитку дитини з ООП. Перевагами цієї моделі є сформованість зрілої суб'єктної позиції батьків, які усвідомлюють свою значущість в особистісному зростанні власної дитини й несуть відповідальність за її виховання, не перекладаючи відповідальність на плечі тільки освітньої установи. Ефективність механізму моделі педагогічного партнерства ґрунтується на консолідації зусиль усіх учасників у досягненні мети, у виробленні єдиної освітньої політики.

У сучасних умовах соціальна взаємодія школи і сім'ї повинна здійснюватись у рамках технологічного підходу, реалізовуватися компетентними педагогічними кадрами в умовах рівноправної та узгодженої взаємодії. Загальновідомо, що в основу технології реалізації партнерства школи і сім'ї покладена турбота про дитину з чітким дотриманням індивідуальності основних партнерів виховання – школи і сім'ї. Технологічний підхід до реалізації взаємодії школи і сім'ї дозволяє комплексно вирішувати виховні проблеми школи і сім'ї, знижувати вплив несприятливих чинників у сфері виховання дитини, оптимально використовувати ресурси й актуалізувати потенційні можливості школи і сім'ї. Саме професійна компетентність педагога здатна актуалізувати і збагатити потенційно закладені в сім'ї виховні можливості в побудові та реалізації моделі взаємодії сім'ї і школи. Усе вищесказане є невід'ємним складником інклюзивної компетентності сучасного педагога [2].

Взаємодія школи і сім'ї – це систематизований, свідомо організований процес, взаємозв'язок школи і сім'ї в процесі їх спільної діяльності та спілкування. Педагоги відіграють визначальну й керівну роль в організації цієї взаємодії. Продуктивна взаємодія педагогів, батьків і дітей сприяє позитивній зміні їх особистості. Педагогові, що здійснює керівництво взаємодією, необхідно вибирати адекватні та продуктивні способи, прийоми й засоби дії на батьків і дітей. Для організації продуктивної взаємодії школи і сім'ї необхідно забезпечити: рівність психологічних позицій усіх суб'єктів взаємодії, незалежно від їх віку, статі та соціального статусу; рівне визнання активної ролі в житті школи кожного суб'єкта взаємодії; психологічну підтримку один одного, взаємодопомогу.

Для школи і сім'ї основою взаємодії є спільна мета: забезпечити формування співробітницьких стосунків між усіма учасниками педагогічного процесу, що створюють сприятливі умови для успішного соціального становлення, виховання та навчання дітей з ООП. Залежно від усвідомлення

батьками і педагогами спільної мети спільної діяльності, характеру взаємовідносин між ними, рівня взаєморозуміння, а також стратегії поведінки та позиції, займаної кожним у ставленні один до одного.

Успішність реалізації інклюзивної практики багато в чому залежить від культури ставлення суб'єктів освітнього процесу до дітей з ООП, готовності педагогів і батьків до спільної взаємодії, їх тісної співпраці. Спільну навчально-виховну діяльність школи і сім'ї можна визначити як цілеспрямовану, систематичну роботу фахівців школи, яка повинна відповідати сучасним вимогам, а саме: наукова обґрунтованість, відповідальність і зацікавленість у результатах сімейного виховання, цілеспрямованість і систематичність формування педагогічної культури батьків [1].

При встановленні контактів із сім'єю необхідно застосовувати дії та заходи, спрямовані на зміцнення і підвищення ролі батьків, проявляти довіру до виховних можливостей батьків, підвищувати рівень їхньої педагогічної культури й активності у вихованні дитини з ООП; проявляти педагогічний такт (неприпустимим є грубе втручання в життя сім'ї), спиратися на позитивні якості дитини, на сильні сторони сімейного виховання. Важливо, щоб і школа, і батьки прагнули до єдиної мети освіти дитини з ООП – оволодіння академічними знаннями з урахуванням індивідуальних особливостей, її успішної соціально-трудової адаптації та реабілітації в суспільстві. Проте необхідність навчання для своєї дитини в умовах інклюзії батьки найчастіше вбачають як соціалізацію в суспільстві та колективі однолітків на шкоду отримання дітьми академічних знань.

Можна визначити такі завдання школи щодо взаємодії із сім'єю дитини з ООП [6]:

- створення єдиного психологічно комфортного освітнього середовища для дітей з різними можливостями засвоєння знань;
- здійснення діагностування ефективності навчально-виховного процесу і соціалізації дітей з ООП на момент шкільного навчання;
- реалізація ефективного психолого-педагогічного супроводу інклюзивної практики через діагностико-консультативний, корекційно-розвитковий і соціально-трудоваї напрями роботи;
- сприяння подоланню можливих порушень емоційно-особистісної сфери за допомогою включення дітей з ООП в різноманітну діяльність;
- здійснення підвищення мотивації дитини на основі її особистої зацікавленості та через усвідомлене ставлення до позитивної діяльності;
- збереження та зміцнення фізичного і психічного здоров'я дітей;
- забезпечення соціально-трудоваї адаптації школярів із ООП;
- сприяння зміні суспільної свідомості щодо дітей з ООП.

Розглянемо детальніше смислоутворювальні поняття, що характеризують процес співпраці сім'ї дитини з ООП і загальноосвітньої установи.

Педагогічна культура батьків – їх обізнаність у питаннях виховання, навчання та освіти дітей. *Психолого-педагогічна компетентність* – наявність у батьків певного рівня знань про психофізичні особливості дітей конкретного віку та про заходи педагогічної дії з метою їх гармонійного і всебічного розвитку, а також подолання тих або інших порушень. *Реабілітаційна компетентність*

батьків – володіння спеціальними знаннями й уміння застосовувати їх для ефективної взаємодії як усередині сім'ї, так і з оточенням, із метою усвідомленого виконання рекомендацій фахівців, адекватної оцінки своїх внутрішніх ресурсів і ресурсів близьких для раціонального використання допомоги оточення, а також розуміння відповідальності за власні дії.

Взаємодія – це спосіб організації спільної діяльності, заснований на взаємній підтримці. Співпраця – спілкування та взаємодія «на рівних», де нікому не надається право вказувати, контролювати, оцінювати. Співпраця батьків і фахівців супроводу передбачає спільний пошук різних варіантів вирішення проблем, найбільш прийнятних, з урахуванням дотримання інтересів дитини.

Ефективність співпраці з батьками базується на дотриманні таких принципів:

- неприпустимість прямої або непрямой критики партнера, що відповідає потребі в повазі та самоповазі;
- свобода думок і коректність висловлювань;
- повага до варіативної різноманітності життєвих позицій;
- задоволення пізнавального інтересу;
- задоволення потреб у самореалізації.

Педагогові слід брати до уваги наявність проблем сім'ї, що має дитину з ООП, а саме:

- медичні проблеми: отримання інформації про захворювання дитини й особливості його перебігу, прогноз, очікувані соціальні труднощі; оволодіння практичними навичками виконання медичних рекомендацій, корекції мови; пошук можливостей додаткового консультування дитини, її госпіталізації, отримання путівок у санаторії тощо;
- економічні проблеми: у сім'ях, які мають дитину-інваліда, рівень матеріальної забезпеченості виявляється нижчим, ніж у сім'ях зі здоровими дітьми (це зумовлено вимушеною неучастью більшості матерів у громадському виробництві, оформленням скороченого робочого дня, зміною роботи зі зменшенням розміру заробітної плати тощо);
- проблема виховання, навчання та догляду за хворою дитиною, що полягає в труднощах, пов'язаних з підготовкою дитини до школи й допомогою в її навчанні, особливо при навчанні вдома; здійсненням цілеспрямованої роботи із соціальної адаптації дитини, формуванням навичок самообслуговування, пересування, користування допоміжними технічними засобами, громадським транспортом, розвитком самостійності; організації дозвілля та ігрової діяльності дитини, що сприяють розвитку або компенсації порушених функцій, гармонійному розвитку особистості;
- соціально-професійні проблеми сім'ї – це підвищення батьками дитини-інваліда свого освітнього рівня; відмова від реалізації професійних планів; вимушені перерви в роботі на період лікування й організації догляду; зміна характеру роботи з урахуванням інтересів дитини; формування життєвого устрою сім'ї, підпорядкованого інтересам дитини; труднощі з проведенням дозвілля;
- психологічні проблеми, які пов'язані з тривогою всіх членів сім'ї за долю дитини-інваліда, напруженою у взаємовідносинах батьків через

необхідність вирішення всіляких проблем, негативним сприйняттям із боку оточуючих психофізичних недоліків дитини.

Однією з умов ефективної взаємодії сім'ї та школи є організація психолого-педагогічного супроводу батьків дітей з ООП. Основні принципи психолого-педагогічного супроводу батьків: рекомендаційний характер порад супроводжувачого; пріоритет інтересів супроводжуваної дитини; неперервність супроводу; мультидисциплінарність (комплексний підхід) супроводу: погоджена робота команди фахівців, що проповідують єдині цінності, включених у єдину організаційну модель і таких, що володіють єдиною системою методів. В організації психолого-педагогічного супроводу батьків провідну роль відіграють класні керівники й учителі. Саме від їхньої роботи залежить те, наскільки сім'ї розуміють політику, яка проводиться школою щодо виховання, навчання дітей з ООП, і беруть участь у її реалізації. Функції класних керівників різноманітні, але робота із сім'ями учнів із ООП – важливий напрям їх діяльності.

Головними завданнями роботи із сім'ями учнів з ООП є: об'єднання сім'ї, встановлення адекватних взаємовідносин батьків і дітей, створення комфортних умов для дитини в сім'ї, а також усебічне систематичне вивчення сім'ї, особливостей і умов виховання дитини. У спілкуванні з батьками педагог повинен проявляти максимум тактовності, наголошувати, що вони роблять загальну справу. Учитель повинен дати можливість батькам розповісти йому все те, з чим вони хотіли б познайомити його в неофіційній обстановці, і з'ясувати важливі відомості для своєї професійної роботи з дитиною: особливості її здоров'я, захоплення, інтереси; переваги в спілкуванні в сім'ї; поведінкові реакції; особливості характеру і мотивації; моральні цінності сім'ї. У роботі з батьками слід активно використати тренінгові форми роботи, спрямовані на формування ефективної взаємодії між батьками дітей з ООП і батьками, які виховують дітей з нормативним розвитком.

У практиці шкіл батьки дітей з ООП залучаються до процесу розробки й реалізації індивідуальних програм психолого-педагогічного супроводу, запрошуються на навчальне та корекційне заняття; отримують повну й достовірну інформацію про результати корекційно-розвиткового й освітнього процесу. Співпраця із сім'єю, конструктивна взаємодія педагогів загальноосвітньої організації та батьків в інтересах дитини можлива шляхом організації та проведення різних заходів.

Інноваційною формою роботи школи і сім'ї сьогодні є *діяльність дитячо-батьківського клубу*. Основні завдання такого клубу: підвищення рівня психолого-педагогічної компетенції батьків, формування довірчих стосунків між батьками й дітьми, розширення сфери спілкування дітей і дорослих через організацію дозвілля, обмін досвідом між батьками з питань виховання дітей із ООП, підтримка і допомога сім'ї у вирішенні виникаючих проблем і їх профілактика через організацію та проведення семінарів, зустріч з фахівцями, тренінги тощо. Актуальність створення подібного клубу зумовлена такими причинами:

- на психологічному рівні – необхідністю профілактики стресу, що має пролонгований характер, який чинить сильну деформуючу дію на психіку батьків;
- на соціальному рівні – необхідністю встановлення довірчо-підтримувальних стосунків між батьками, оскільки відбувається деформація у взаємовідносинах між батьками дитини з ООП, унаслідок чого нерідко спостерігаються розлучення батьків і в сім'ї

формується обмежений мікросоціум, у якому переважно й виховується дитина;

- на соматичному рівні – необхідністю переривання патологічного ланцюжка, який від захворювання дитини призводить до психогенного стресу в батьків, що, у свою чергу, провокує соматичні або психічні захворювання.

Основні завдання клубу: оптимізація дитячо-батьківських стосунків; поліпшення психоемоційного стану батьків; гармонізація подружніх стосунків; створення та зміцнення стосунків між сім'ями, які мають дітей з ООП, у цілях розширення кола їх взаємодії, моральної та психологічної взаємопідтримки.

Психологічну підтримку батьків слід розглядати як систему заходів, спрямованих на: зниження в батьків емоційного дискомфорту у зв'язку із захворюванням дитини; підтримка впевненості батьків у можливостях їхньої дитини; формування в батьків адекватного ставлення до проблем дитини; підтримка адекватних батьківсько-дитячих стосунків і стилів сімейного виховання [7].

Дієвою формою взаємодії школи та сім'ї є *психолого-педагогічне консультування батьків і дитини*. Психологічне консультування – практична допомога сім'ї, яка полягає в пошуку рішень проблемних ситуацій (психологічного, виховно-педагогічного, медико-соціального) характеру. Консультативна діяльність педагога, фахівців має бути спрямована на активну пропаганду педагогічних і психологічних знань і культури здоров'я серед батьків, розробку рекомендацій щодо виховання дитини з ООП в сім'ї та конструктивним способом взаємодії батьків із дитиною. У процесі психологічного консультування обговорюються труднощі, що виникають на різних етапах життя дитини з ООП: сприйняття фізичного дефекту дитини з ООП батьками й соціумом; формування навичок самообслуговування, виховання побутової самостійності; необхідність надання простору для дитячої ініціативи; формування адекватних уявлень про потенційні можливості дитини, розкритті її подальших життєвих горизонтів і перспектив тощо. Психологічні консультації проводяться регулярно з метою виявлення й обговорення вироблення стратегії і тактики поведінки батьків у важких ситуаціях.

На рівні попередження життєвих труднощів сім'ї у вихованні дитини з ООП, її навчальних або інших переважань, екстремальних і стресових станів, глибоких емоційних переживань або психічних розладів проводиться психопрофілактика. *Психопрофілактика* проводиться зазвичай за результатами діагностики дитини, спостереження за умовами її життя, прогнозування посиленого впливу на неї тих або інших зовнішніх чинників. Також вона проводиться з дітьми, які наближаються до однієї з вікових криз (це кризи 3, 7, 14 років), та з дітьми, які змінюють місце навчання, втратили когось із батьків (у результаті смерті або розлучення) тощо.

Причини неправильних батьківських стосунків можливо виправити за допомогою *психологічної корекції*. Для цього доцільно формувати батьківські психокорекційні групи, під час роботи яких, у першу чергу, обговорюються проблеми виховання дітей та спілкування з ними. У таких групах можлива реалізація різноманітних методів корекції: дискусії, аналіз ситуацій, вчинків, дій дітей і батьків, їхніх комунікацій у вирішенні проблем, а також використання спеціальних вправ на розвиток комунікації.

Сім'я є цілісною системою, саме тому проблеми діади «батько – дитина» не можуть бути вирішені лише завдяки психокорекції дитини чи одного з батьків.

Збільшити ефективність психокорекційної роботи дає змогу організація спільних груп батьків і дітей. Особливу увагу потрібно приділили *корекційній роботі з неповними родинами*. Цю категорію сімей можна віднести до групи ризику щодо виникнення проблем у вихованні дитини.

З метою ефективного й повноцінного сімейного виховання школи розробляють спеціальні програми, спрямовані на підвищення педагогічної культури сім'ї: *програми виховання батьків, програми педагогічної освіти батьків*. Загальним початковим етапом для програм є думка: суспільство й самі батьки можуть допомогти собі стати кращими, а це – найважливіша передумова успішного сімейного виховання дитини з ООП. Слід чітко уявляти, на що має бути спрямована робота із включення батьків, і прогнозувати очікувані результати корекційно-розвиткового процесу. Найбільш уразливою ланкою членів сім'ї, яка виховує дитину з відхиленням у розвитку, є їх особистісна сфера. У цьому випадку допомога сім'ї полягає у створенні оптимальних мікросоціальних умов виховання та розвитку дитини з ООП, у формуванні конструктивних форм поведінки батьків у сім'ї та соціумі, у здійсненні їх продуктивної зайнятості, розвитку активної соціальної позиції.

Вплив на особистісну сферу батьків та інших членів сім'ї має бути спрямований на усвідомлення ними своїх індивідуальних особливостей і оптимізацію ставлення до себе. Результатом цього повинно стати підвищення рівня самооцінки й самосвідомості батьків, прийняття відповідальності у вирішенні життєвих питань і ситуацій з власною дитиною. Для оптимізації міжособистісних стосунків у сім'ї слід впливати на комунікативну сферу батьків шляхом розвитку їх комунікативних здібностей і розширення кола спілкування. Результатом такої роботи стане активність і самостійність батьків при ухваленні рішень, пошуку необхідної допомоги тощо. Інформування батьків, забезпечення їх потрібною й адаптованою інформацією сприятиме придбанню ними нових знань і досвіду, формуванню необхідних умінь і навичок надання дитині з ООП корекційної допомоги, набуттю її активної життєвої позиції. Критерієм ефективності роботи із залучення батьків до корекційної підтримки своєї дитини є їхня адекватна оцінка результативності корекційних заходів і досягнення дитини, здатність до складання траєкторії її подальшого розвитку. Принципова особливість роботи із включення сім'ї в корекційний процес полягає в тому, щоб залучити батьків як помічників фахівців, а фахівці всіх напрямів (ранне втручання, логопеди, дефектологи, психологи та ін.) упродовж усього періоду роботи з дитиною та її сім'єю будуть надавати батькам допомогу.

Таким чином, становлення інклюзивної освітньої практики вимагає зміни програми розвитку школи, її статуту, готовності адміністрації до рішення нових стратегічних завдань, уміння педагогів вибудовувати конструктивні стосунки з усіма учасниками інклюзивного процесу. У числі істотних характеристик змін, що відбуваються, в освітньому просторі є позиція батьків як суб'єктів інклюзивного освітнього процесу. Самостійність мислення й активна позиція батьків зумовлює освітню траєкторію дитини з ООП, партнерську позицію батьків стосовно школи та їхню відповідальність за освітній результат. Україй важливо, щоб батьки були партнерами, але часто школа позбавляє їх права відповідального вибору. Тоді рекомендації фахівців стають вироком, а консультація не відкриває можливостей і варіантів поведінки для батьків. У процесі розвитку інклюзивного підходу в освіті позиція батьків повинна набувати все більшої самостійності й активності. Уміння організовувати продуктивний діалог із батьками, залучати їх до участі та

співпраці, до спільного обговорення умов освіти дитини з ООП – важливе завдання шкільного співтовариства.

Основними завданнями співпраці школи з батьками дітей із ООП мають стати:

- формування у батьків адекватного ставлення до своєї дитини та активної позиції щодо її виховання в сім'ї;
- надання допомоги батькам в оволодінні способами взаємодії з дитиною, прийомами й методами її виховання та навчання в умовах сім'ї;
- активне залучення батьків до корекційно-розвиткової роботи з дітьми;
- психолого-педагогічна просвіта батьків.

Системний психолого-педагогічний супровід і партнерська взаємодія школи з батьками дозволяє вирішити завдання повноцінного розвитку всіх суб'єктів інклюзивного освітнього процесу. Результатом такої роботи є захищеність дитини, поліпшення морального клімату в закладі освіти, підвищення ефективності освітнього процесу відносно кожної конкретної дитини та всієї школи в цілому.

Література

1. Бойчук Ю.Д., Бородіна О.С. Методичні рекомендації щодо організації та змісту діяльності вчителя загальноосвітнього навчального закладу в умовах інклюзивного навчання [для вчителів загальноосвітніх шкіл]. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2013. – 24 с.
2. Бойчук Ю.Д., Бородіна О.С., Микитюк О.М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: монографія. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015. – 140 с.
3. Бойчук Ю.Д., Васильєва К.І., Галій А.І. та ін. Дитина з особливими освітніми потребами: медичні та психолого-педагогічні аспекти розвитку, навчання і виховання: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Л.Д. Покроєвої. – Харків: ХАНО, Вид-во «Точка», 2014. – 292 с.
4. Бойчук Ю.Д., Васильєва К.І., Галій А.І. та ін. Основи спеціальної та інклюзивної педагогіки : Навч. посіб. / за заг. ред. проф. Ю.Д. Бойчука. – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2018. – 338 с.
5. Бойчук Ю.Д., Коваленко В.Є., Туренко Н.М., Хребтова Н.П. Спеціальна та інклюзивна освіта: словник-довідник. – Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2019. – 370 с.
6. Зыкова Н.В. Взаимодействие семьи и школы при обучении детей с ОВЗ в процессе инклюзивного образования // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 20. – С. 35–38. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/56322.htm>.
7. Сіліна Г.О., Калініна Т.С. Увага: особлива дитина: навчання та виховання учнів у системі інклюзивної освіти: Методичні рекомендації. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2011. – 80 с.